

نوع مقاله: ترویجی

تأثیر مهارت‌های تفکر انتقادی در تبیین امر به معروف و نهی از منکر

hmad.hedayatpanah@gmail.com

jamil.ghari.1350@gmail.com

rasouli5334@gmail.com

s.f.noormousavi@gmail.com

 orcid.org/0000-0001-5131-7479

کچ احمد هدایت‌پناه شالدهی / دکترای علوم پایه، رشته ریاضیات دانشگاه فنی و حرفه‌ای گیلان

جمیل عباسی غریب / کارشناس ارشد مشاوره، آموزش و پرورش گیلان

علی رسولی / دکترای روان‌شناسی، آموزش و پرورش گیلان

طاهره نورموسوی / کارشناس ارشد مدیریت آموزشی، آموزش و پرورش گیلان

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۹

دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۰۶

چکیده

هدف اصلی این پژوهش تعیین اثربخشی مهارت‌های تفکر انتقادی در تبیین امر به معروف و نهی از منکر در دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه گیلان بود. جامعه آماری، کلیه دانش‌آموزان متوسطه، با فراوانی ۱۶۲۶ کلاس دخترانه و ۱۶۷۸ کلاس پسرانه بود. روش نمونه‌گیری از نوع احتمالی به صورت خوشه‌ای چندمرحله‌ای بود. نمونه آماری به حجم ۲۶۲ نفر شامل ۱۲ کلاس (۶ کلاس تیمار و ۶ کلاس کنترل) بود که از میان دانش‌آموزان پایه دهم به تصادف گزینش شدند. روش تحقیق از نوع آزمایشی با ابزار پرسش‌نامه مهارت‌های تفکر انتقادی (تست گلبر - واتسون) برای پیش‌آزمون انجام شد. یک هفته بعد از آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی به گروه تیمار، از هر دو گروه، پس‌آزمون به عمل آمد. محتوای پس‌آزمون غیرمستقیم درباره امر به معروف و نهی از منکر بود. برای تحلیل، از آمار توصیفی و استنباطی پارامتریک مطابق با نوع سؤال و فرضیه استفاده شد. یافته‌ها نشان داد: آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی برای افزایش توان تبیین دانش‌آموزان در امر به معروف و نهی از منکر مؤثر است.

کلیدواژه‌ها: امر به معروف، نهی از منکر، مهارت، تفکر انتقادی، دانش‌آموزان، گیلان.

مقدمه

امر به معروف و نهی از منکر یکی از فرایض بسیار مهم و بزرگ اسلامی به شمار می‌رود. هدف تمام انبیاء و اولیاء، اصلاح جامعه بشری بوده و مؤثرترین ابزار برای رسیدن به این هدف بزرگ، امر به معروف و نهی از منکر است. این واجب الهی یکی از مصادیق جامعیت، جاودانگی و پویایی دین اسلام است که برای تحقق کامل شریعت و تطابق جامعه انسانی با هدف خلقت و نزول وحی، ضروری و اصولی است. موضوع امر به معروف و نهی از منکر و شناخت آثار آن در جامعه انسانی، ابعاد مختلف و متفاوتی دارد. از شاخص‌ترین این ابعاد می‌توان به بعد سیاسی، اجتماعی، خانوادگی، اشاره کرد. امروزه نقش عوامل یا متغیرهای گوناگونی در جهت‌دهی به افکار عمومی بر کسی پوشیده نیست و به‌خوبی می‌توان از این عوامل یا متغیرها، برای ترویج امر به معروف و نهی از منکر برای هدایت مناسب و مطلوب در جامعه بهره برد. اجرای امر به معروف و نهی از منکر نیازمند مهارت در تبیین درست در گفتار، نوشتار، رسانه و حتی حرکات است. یکی از این عوامل یا متغیرها استفاده از مهارت‌های تفکر انتقادی است. در این نوشتار سعی شده تا ضمن آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی به نمونه‌ها و اقشار جامعه، در ترویج امر به معروف و نهی از منکر گامی برداشته شود؛ زیرا «مسئله امر و نهی، تشویق و هشدار، ریشه در درون هر انسانی دارد و مربوط به زمان و مکان و یا نژاد و منطقه خاصی نمی‌شود» (قرائتی، ۱۳۷۹، ص ۱۱). بخصوص «مسائل نسل جوان که بیشتر در زمینه آسیب‌های ناشی از ضعف تفکر، زودباوری، پیروی از تبلیغات، ضعف تحلیل و قضاوت نادرست در مورد نظرات و آراء دیگران دیده می‌شود. این در حالی است که بهبود وضعیت نسل جوان با پیش‌گیری از آسیب‌های مختلف اجتماعی از طریق جلوگیری از قضاوت ناصحیح و انتخاب نادرست و همچنین دستیابی به توانایی حل مسائل میسر می‌گردد» (ر.ک: مؤمنی‌فرد النگه، ۱۳۸۶). بنابراین استناد راهکار ۱/۴ سند تحول بنیادین مبنی بر «ایجاد سازوکارهای ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ ولایت‌مداری تولی و تبری، امر به معروف و نهی از منکر، روحیه جهادی و انتظار «زمینه‌سازی برای استقرار دولت عدل مهدوی (عج)» با تأکید بر بهره‌گیری از ظرفیت حوزه‌های علمیه و نقش الگویی معلمان و اصلاح روش‌ها " و راهکارهای ۲ و ۳ و همچنین محتوای مبانی نظری سند تحول بنیادین و قانون آمران

به معروف و ناهیان از منکر که به تاریخ ۱۳۹۴/۰۱/۲۳ در مجلس شورای اسلامی تصویب و به شماره ابلاغیه ۴۶۷/۷۷۹۹ به تاریخ ۱۳۹۴/۰۲/۹ در حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر برای اجرا ابلاغ شده و نظرات تبیین جهادی رهبر معظم انقلاب در دیدار مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی که فرموده‌اند: «تبیین، بیان، مهم‌ترین وظیفه پیغمبران است؛ دشمنان پیغمبران از جهل‌ها و پرده‌پوشی‌ها استفاده می‌کنند. پیغمبران پوشش جهل و نفاق را می‌درند. گنجینه خرد را برای بشر بازگشایی کنند؛ پیغمبران برای این آمدند که انسان‌ها را به تعقل وادار کنند، به اندیشیدن وادار کنند، به فکر کردن وادار کنند؛ ببینید چه هدف‌های بزرگی است؛ [اهداف] بعثت این‌هاست. امروز بشر چقدر احتیاج دارد! بعد هم که بازگشایی گنجینه‌های خرد در انسان‌ها انجام گرفت، عقل بشر را هدایت کنند به سمت توحید، به سمت آیات الهی، و آیات قدرت پروردگار را در مقابل چشم آنها قرار بدهند (۱۳۹۵/۰۲/۱۶) و تبیین حقایق در سیره علوی نمود پررنگی داشت. بنابراین با عنایت به آنچه مرقوم شد، و با تکیه بر سند تحول بنیادین و جمع‌بندی همه موارد و نظر به اینکه تاکنون با بهره‌گیری از مهارت‌های تفکر انتقادی در بصیرت‌افزایی و تبیین و روشن‌گری امر به معروف در سطح آموزش و پرورش و حتی ایران، کاری پژوهشی صورت نگرفته؛ لذا محققان، با هدف «تبیین اثربخشی مهارت‌های تفکر انتقادی در تبیین امر به معروف و نهی از منکر در دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه گیلان» و با توجه به دیدگاه رهبری نظام که در متن حکم انتصاب ریاست سازمان تبلیغات اسلامی اشاره داشته‌اند: «توجه به نیازهای روز و نوآوری در ادبیات و روش‌ها به گونه‌ای که بر جان و دل مخاطبان بنشیند» (۱۳۹۷/۰۵/۲۸)؛ و با استناد به دستورالعمل شماره ۷۲/۳/۹۰۷۱ مورخه ۱۴۰۰/۷/۷ طرح آموزش و تربیت امر به معروف و نهی از منکر در دانش‌آموزان، در انتقال به مخاطب در فریضه امر به معروف و نهی از منکر که از جمله فرایض تأثیرگذار دینی است، را به‌نحو مناسب مورد پژوهش قرار داده تا متولیان و متصدیان مربوط، بتوانند با اطمینان، نقشه عملیاتی را به اجرا درآورند.

سؤال اصلی تحقیق این است که میزان آشنایی مبدأ پیام (آمران به معروف و ناهیان از منکر) به مهارت‌های تفکر انتقادی، در تبیین محتوا چه اندازه اثربخش است؟

آرام‌آرام به‌سوی ناامنی پیش خواهد رفت و زمینه‌های رشد در آن جامعه نابود خواهد شد و استعدادها به هدر خواهند رفت و در نتیجه، زمینه‌های ناهنجاری‌های تربیتی به‌وجود خواهند آمد. با توجه به منابع اصیل اسلامی، به‌نظر می‌رسد اهمیت این فریضه به‌خاطر اهداف بسیار بلند آن است که امنیت، آبادانی جامعه و تربیت اجتماع به آن گره خورده است (اصغری و همکاران، ۱۳۹۵).

تحقیقی با عنوان «رابطه بین مهارت‌های تفکر انتقادی با خلاقیت و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی قم» در دانشکده توانبخشی در سال ۱۳۹۵ با نمونه‌ای شامل ۳۰۳ نفر از دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی قم انجام شد. داده‌ها از طریق پرسش‌نامه مهارت‌های تفکر انتقادی کالیفرنیا فرم (ب) و سلامت روان GHQ-28 جمع‌آوری شد. براساس یافته‌ها، میانگین نمره مهارت‌های تفکر انتقادی در بین دانشجویان این دانشگاه در حد ضعیف بود. نتایج ضریب همستگی پیرسون نشان داد که بین مهارت‌های تفکر انتقادی با سلامت روان و پیشرفت تحصیلی، رابطه معناداری وجود نداشت. در نتیجه با توجه به اینکه تقویت تفکر انتقادی در روش‌های یادگیری و تقویت آن در دانشجویان می‌تواند باعث پیشرفت در یادگیری مهارت‌ها و عوامل اثرگذار بر یادگیری آنها باشد؛ می‌توان با اصلاح و فراهم آوردن فرایندها و شیوه‌های مناسب آموزشی در ایجاد تفکر انتقادی در دانشجویان، نقش بسزایی را ایفا کرد (مسلمی و همکاران، ۱۳۹۵).

تحقیقی که با عنوان «بررسی مهارت‌های تفکر انتقادی (مطالعه موردی: دانش‌آموزان سال چهارم دبیرستان شهر گرگان)» در سال ۱۳۹۴ با هدف شناسایی میزان تفکر انتقادی دانش‌آموزان سال چهارم دبیرستان‌های شهر گرگان با نمونه ۹۸۹ نفر صورت گرفت؛ نتایج مقایسه تفکر انتقادی جامعه مورد پژوهش بر حسب رشته تحصیلی نشان داد که بین سه گروه از پاسخ‌گویان اختلاف معناداری وجود دارد؛ به‌طوری‌که پاسخ‌گویان رشته ریاضی از بالاترین میزان و پاسخ‌گویان رشته انسانی از پایین‌ترین میزان تفکر انتقادی برخوردار بوده و پاسخ‌گویان رشته تجربی در حد متوسط قرار داشته‌اند. به‌علاوه بین متغیر طبقه اجتماعی و تفکر انتقادی رابطه معناداری مشاهده نشد. همچنین اختلاف معناداری بین تفکر انتقادی دختران و پسران وجود نداشت (سرگزی و همکاران، ۱۳۹۴). تحقیق دیگری با عنوان «بررسی مهارت‌های تفکر انتقادی در دانشجویان رشته‌های

سؤالات فرعی عبارتند از: (۱) میزان آشنایی مبدأ پیام به مهارت‌های تفکر انتقادی، قبل از فراگیری مهارت (پیش‌آزمون) چه اندازه است؟ (به تفکیک جنسیت)؛ (۲) میزان آشنایی مبدأ پیام به مهارت‌های تفکر انتقادی در انتقال محتوا به مقصد، بعد از فراگیری مهارت (پس‌آزمون) چه اندازه است؟ (به تفکیک جنسیت)؛ (۳) آیا بین دو گروه دختران و پسران آموزش دیده مهارت‌های تفکر انتقادی تفاوت وجود دارد؟ (۴) میزان اثربخشی دانش‌آموزانی که دوره تفکر انتقادی را دیده‌اند و دانش‌آموزانی که این دوره را ندیده‌اند، چه تفاوتی وجود دارد؟

در این زمینه کارهایی انجام شده است؛ از جمله:

کارگر و همکاران در تحقیقی با عنوان «اثربخشی آموزش مهارت‌های تفکر خلاق و نقادانه بر منبع کنترل و سلامت عمومی در نوجوانان، با روش آزمایشی» نشان دادند که آموزش مهارت‌های تفکر خلاق و نقادانه پس از آموزش افزایش یافته و موجب کاهش معنادار نمره منبع کنترل، سلامت عمومی و زیر مقیاس‌های علائم جسمانی، اضطراب و اختلال خواب و افسردگی شدید در سطح $p < 0.05$ گردید. همچنین نشان داد آموزش مهارت‌های تفکر خلاق و نقادانه باعث درونی‌تر شدن منبع کنترل و ارتقاء سلامت عمومی نوجوانان شده و می‌تواند برای کمک به آنها در گذر از دوره حساس نوجوانی مفید واقع گردد» (هاشمیان، ۱۳۸۱).

پژوهشی که زارعی با هدف بررسی اثربخشی امر به معروف و نهی از منکر بر هم‌دلی و سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان میناب با روش نیمه‌آزمایشی، با جامعه آماری کلیه دانش‌آموزان پسر با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای، با نمونه ۱۰۰ نفر، از آنان پیش‌آزمون به‌عمل آمد؛ نتایج نشان داد که آموزش امر به معروف و نهی از منکر بر هم‌دلی و سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان اثر معنادار دارد (زارعی، ۱۳۹۸).

در تحقیقی که/اصغری و همکارانش با عنوان «نقش فریضه امر به معروف و نهی از منکر در تربیت جامعه اسلامی» انجام دادند، دریافتند که امر به معروف و نهی از منکر زمینه‌ساز تربیت سالم اجتماعی است؛ و نیز حساسیت عمومی در برابر گناه است که نمی‌گذارد فرد و جامعه به‌سوی بی‌بندوباری و سقوط پیش برود و یکی از سنت‌های مهم محسوب می‌شود که در هر شرایط قابل اجراست. جامعه‌ای که در برابر افراد و گروه‌های خویش احساس مسئولیت نکند،

توانبخشی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تبریز» با روش پژوهش همبستگی، از طریق نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای ۲۲۱ نفر وارد مطالعه شدند و آزمون مهارت‌های تفکر انتقادی اجرا شد. نتایج حاکی از آن بود که نمره کل مهارت‌های تفکر انتقادی دانشجویان در سطح متوسط تا خوب؛ و از لحاظ خرده‌مقیاس‌های آن در سطح متوسط به پایین قرار دارند. به عبارت دیگر، دانشجویان از لحاظ تفکر انتقادی در وضعیت مطلوبی قرار ندارند؛ بنابراین بازنگری مطلوب برنامه‌های درسی و برگزاری کارگاه‌های مرتبط با آموزش تفکر انتقادی برای دانشجویان در حل این چالش می‌تواند، پیشنهادی مؤثر باشد (خوشنامی و همکاران، ۱۳۹۰).

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. تعاریف عملیاتی و مفهومی

تفکر انتقادی: مهارت تفکر انتقادی عبارت است از توانایی تحلیل عینی اطلاعات موجود با توجه به تجارب شخصی و شناسایی آثار نفوذی ارزش‌های اجتماعی، همسالان و رسانه‌های گروهی بر رفتار فردی (ر.ک: فتی، ۱۳۸۵).
تفکر انتقادی: نمره‌ای است که دانش‌آموزان در آزمون مهارت‌های تفکر انتقادی گلپزیر - واتسون به دست می‌آورند (تعریف عملیاتی سنجشی).

محتوای پیام: پرسش‌های عینی مربوط به امر به معروف و نهی از منکر که در مرحله آزمون نهایی توسط مرکز تولید مفاهیم تهیه می‌شود و عموماً بر آموزه‌های دینی و سند تحول بنیادین و مهارت‌های گوناگون است.

مبدأ پیام: در این تحقیق، رسانه است که در حالت خاص همان واکنش و انعکاس انسانی (آمران به معروف و ناهیان از منکر) است. مقصد: مخاطب یا گیرنده پیام به طرق مختلف است.

انتقال پیام: کانال ارتباطی است که به صورت گفتاری (سخنرانی)، نوشتاری (نامه، داستان)، تصویری (سینمای محض، نقاشی)، صوتی (موسیقی) حرکتی - اشاره‌ای (پانتومیم و زبان بدن)، ترکیبی (متن علمی، فنی، سخنرانی تخصصی) و نمایشی (تزیین اتاق، لباس پوشیدن و...) ارائه می‌شود.

امر به معروف: عبارت است از طلب و درخواست انجام امور خیر و نیک معروف؛ در لغت به معنای نیکی و خوبی شناخته شده (تعریف

عملیاتی آزمایشی یا تحلیلی (تحلیل معنی)).

نهی از منکر: به معنای جلوگیری از مفاسد (هر کاری را که عقل و دین بد می‌دانند، منکر است) (قرآنی، ۱۳۷۹ ص ۲۷۸)؛ منکر به معنای زشت، ناپسند و مردود آمده است (تعریف عملیاتی آزمایشی یا تحلیلی (تحلیل معنی)).

تبیین: هویدا شدن، پیدا شدن، پیدا و آشکار شدن، بیان کردن و آشکارا ساختن (معین، ۱۳۸۸، ص ۱۰۲۵) (تعریف مفهومی).

واژه «تبیین» در بسیاری از آیات قرآن به معنای ظهور و انکشاف و وضوح آمده است؛ لذا «بینه» به چیزی گفته می‌شود که دلیل روشن و آشکاری است؛ خواه عقلی باشد یا محسوس. به همین دلیل به دو شاهد عادل که در امور قضایی شهادتشان مدرک است، «بینه» اطلاق می‌شود. به معجزات انبیاء نیز «بینه» گفته شده است؛ و «بیان» به معنای پرده برداری از چیزی است؛ خواه به وسیله نطق بوده باشد، یا نوشتن یا اشاره، یا شاهد حال (پایگاه اطلاع‌رسانی آیت‌الله مکارم شیرازی) (تعریف مفهومی).

تبیین محتوا: نمره‌ای که آمران به معروف و ناهیان از منکر در آزمون بعد از آزمایش، هم‌زمان برای گروه تیمار و گروه کنترل به عمل می‌آید (تعریف عملیاتی سنجشی).

۱-۲. مبانی نظری

به موازات پژوهش‌ها، عوامل متعددی دیگری باید مدنظر آمران و ناهیان قرار گیرد؛ که از جمله آنها مبانی فهم نقد است که دارای مولفه‌های: الف) سنجش سخن مخاطب؛ ب) مفهوم دقیق نقد؛ ج) ضرورت و ترویج فرهنگ نقد در جامعه؛ د) ارجحیت فهم نظر بر نقد آن؛ هـ) قابلیت ابطال‌پذیری، شرط نظریه علمی؛ و) به رسمیت شناختن مخاطب؛ ز) اندیشه، شرط لازم ایمان؛ ح) آفات تفکر انتقادی است. از عوامل دیگر قابل توجه، شاخص‌های تفکر انتقادی است که مشتمل بر: ۱. خودانتقادی؛ ۲. یقین‌محوری؛ ۳. شرح صدر؛ ۴. مهار نفس؛ ۵. دوری از شتابزدگی؛ ۶. شخصیت‌زدگی؛ ۷. پرهیز از نخوت و غرور؛ ۸. اجتناب از فروکاستن نظر مقابل؛ ۹. تعصب نوزیدن است (ر.ک: توانایی، ۱۳۹۵).

الف) امر به معروف و نهی از منکر در قرآن آمده «پیامبرانی همچون داود و عیسی علیهم‌السلام به کسانی که نهی

به معروف و نهی از منکر بر همه مسلمانان واجب است (موسوی خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۳، ص ۴۶۹). نیز فرمودند: فرو نشستن از اقدام و سستی کردن از امر به معروف و نهی از منکر و جلوگیری نکردن از ظلم ستمکاران، حلم نیست، بلکه خمود است که یکی از ملکات رذیله و صفات ناهنجار است. از طرفی به فرموده رهبر معظم انقلاب، از مهم‌ترین رویکردها و شیوه‌های حرکت انقلاب اسلامی تبیین است؛ و می‌فرماید: «در مبارزات اسلامی، در همه حال تبیین خیلی اهمیت دارد» (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های شیراز، ۱۳۸۷/۰۲/۱۴). نیز فرمودند: «کار انقلاب از اساس با تبیین، روشنگری، بیان منطقی، مستدل و دور از جنجال بود» (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار فرماندهان سپاه، ۱۳۹۰/۰۴/۱۳)؛ و در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های شیراز اشاره فرمودند: «این در حالی است که تفکر مارکسیستی آن روز اعتقاد به تبیین نداشتند؛ می‌گفتند مبارزه یک سنت است، تحقق خواهد یافت؛ چه بگویند، چه نگویند» (۱۳۸۷/۰۲/۱۴). همچنین در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران فرمودند: «جزو راهبردهای اساسی کار ما از اول، مسئله تبیین بوده است» (۱۳۹۰/۰۴/۱۳)، و بر همین اساس هم تفکر انقلابی رواج پیدا کرد. در دیدار مسئولان مؤسسه روایت سیره شهدا فرمودند: «بدون تبیین و تبیین بلیغ، قطعاً هیچ فکری و هیچ اندیشه متقنی، توفیق رواج و اعتقاد عمومی را پیدا نخواهد کرد» (۱۳۸۹/۰۴/۱۴)؛ از جهت عقبه دینی و اعتقادی هم اصل دعوت صدر اسلام بر پایه تبیین استوار بود. به دلیل اهمیت فریضه امر به معروف و نهی از منکر، با استناد به آیات قرآن و احادیث و روایات مربوط، و با عنایت به اسناد بالادستی، همانند فرمایشات امام راحل و رهبر معظم انقلاب و تأکید ستاد امر به معروف و نهی از منکر و اصل تأثیر (قرآنی، ۱۳۷۹، ص ۴۳)؛ لزوم آموزش مهارت‌های تفکر خلاق و نقادانه به عنوان یک نیاز برای حل مسائل، رفع مشکلات زندگی و حفظ سلامت فرد احساس می‌شود. البته بین خلاقیت و تفکر انتقادی نقاط تمایز و اشتراکی وجود دارد. در بند ۳-۳ با عنوان «اعتبار نقش یادگیرنده» آمده که «اصل نقش فعال یادگیرنده و اصل مرجعیت معلم نیز دو اصل بسیار مهم در اسناد بالادستی هستند. برنامه‌های درسی و تربیتی باید به نقش فعال، داوطلبانه و آگاهانه دانش‌آموز در فرایند یاددهی یادگیری و تربیت‌پذیری توجه کنند و زمینه تقویت و توسعه روحیه پرسشگری، پژوهشگری، خلاقیت و کارآفرینی را در وی فراهم

از منکر نمی‌کنند، لعنت فرستاده‌اند (مأئده: ۷۸ و ۷۹). همچنین قرآن اولین وظیفه همه انبیاء را امر به معروف و نهی از منکر می‌داند و می‌فرماید: «ما در میان هر امتی، پیامبری را مبعوث کردیم که مهم‌ترین وظیفه آنان دو چیز بود: یکی امر به یکتاپرستی که بزرگ‌ترین معروف‌هاست (أَنْ اَعْبُدُوا اللَّهَ) (نحل: ۳۶)؛ و دوم نهی از اطاعت طاغوت‌ها که بزرگ‌ترین منکرهاست (اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ) (نحل: ۳۶) (قرآنی، ۱۳۷۹، ص ۱۳)». پیامبر اکرم ﷺ فرمود کسی که امر به معروف می‌کند، جانشین خداوند در زمین و جانشین پیامبر و کتاب اوست (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۳۸). آیات زیادی در قرآن به احتیاج مختلف به امر به معروف و نهی از منکر اشاره دارند. شهید ثانی می‌فرماید: آیات و روایات امر به معروف و نهی از منکر آن قدر زیاد است که کمر را می‌شکند (قرآنی، ۱۳۷۹، ص ۹). برخی از آنها عبارتند از: «وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران: ۱۰۴)؛ باید از شما گروهی باشند که [همه مردم را] به سوی خیر [اتحاد، اتفاق، الفت، برادری، مواسات و درستی] دعوت کنند و به کار شایسته و پسندیده وادارند و از کار ناپسند و زشت بازدارند؛ و اینها هستند که یقیناً رستگارند؛ و نیز «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيَطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (توبه: ۷۱)؛ و مردان و زنان بالیمان دوستان یکدیگرند که به کارهای پسندیده و امی دارند و از کارهای ناپسند بازمی‌دارند و نماز را برپا می‌کنند و زکات می‌دهند و از خدا و پیامبرش فرمان می‌برند؛ آنانند که خدا به زودی مشمول رحمتشان قرار خواهد داد، که خدا توانا و حکیم است. یکی از روش‌های مهم تربیت در اسلام جهت تشویق و ترغیب افراد به انجام امور خیر و ممانعت از انجام کار نادرست، «امر به معروف و نهی از منکر» است. «امر به معروف» عبارت است از طلب و درخواست انجام امور خیر و نیک؛ و «نهی از منکر» به معنای جلوگیری از مفسد است؛ و این دو، از دستورات مهم دین اسلام و از واجبات آن به‌شمار می‌آیند که با عمل به آنها، سایر واجبات الهی نیز احیا می‌گردد. امام خمینی ﷺ در اهمیت این واجب الهی می‌فرماید: وقتی یک کشوری ادعا می‌کند که «جمهوری اسلامی» است و می‌خواهد جمهوری اسلامی را محقق کند، این کشور باید همه افرادش امر به معروف و نهی از منکر باشند؛ اعوجاج‌ها را خودشان رفع نکنند. ما همه امروز وظیفه داریم. امر

طرفین دعوا قواعد گفت‌وگو را بدانند و رعایت کنند و بپذیرند که تنها در سایه تفکر انتقادی است که به معرفت در حوزه‌های مختلف دست خواهند یافت. حوزه نقد یا سخن‌سنجی به یونان باستان و ارسطو می‌رسد؛ اما به‌نوعی می‌توان پیشینه تفکر انتقادی را حداقل به عصر نزول رساند. آنجاکه در آیات متعددی، مستقیم و غیرمستقیم به این امر اشاره شده است؛ برخلاف دنیای مدرن که در دو قرن اخیر به‌جد به آن توجه کرده است (ر.ک: توانایی، ۱۳۹۵).

هدف از تفکر انتقادی، فهمیدن مسائل، ارزیابی دیدگاه‌ها و حل مشکلات است. آنچه که در هر سه حیطه مشترک است، سؤال پرسیدن است. پس می‌توان گفت تفکر انتقادی سؤال یا جست‌وجویی جهت فهمیدن، ارزیابی کردن و حل مسئله است (قریب، ۱۳۸۵، به نقل از: فاوولر، ۲۰۰۵). مهارت تفکر انتقادی عبارت است از توانایی تحلیل عینی اطلاعات موجود با توجه به تجارب شخصی و شناسایی آثار نفوذی ارزش‌های اجتماعی، همسالان و رسانه‌های گروهی بر رفتار فردی (ر.ک: فتی، ۱۳۸۵). جهت قضاوت کردن و یا بررسی و بهبود کیفیت قضاوت، فرد از مجموعه‌ای از مهارت‌های شناختی استفاده می‌کند که به‌عنوان مهارت‌های تفکر انتقادی شناخته می‌شود. این مهارت‌ها شامل، تجزیه و تحلیل، تفسیر، استنباط، تبیین، ارزیابی و خودتنظیمی است (فاسیون و فاسیون، ۱۹۹۵). الکساندر و گی‌گور (۱۹۹۶) به‌نقل از برخی صاحب‌نظران، تفکر انتقادی را نه‌تنها یک فرایند تکنیکی، بلکه یک فرایند خروج از تحجر دانسته و تأکید کرده‌اند که توسعه مهارت‌های تفکر در آموزش، موجب بهبود سلامت در فرد می‌شود (معطری، ۱۳۸۱). آزاداندیشی، تفکر مستقل، روشنگری و فراهم بودن فضای عمومی آزاد برای ورود به بحث؛ از شرایط الزامی تفکر انتقادی است. اولین و اساسی‌ترین مانع برای ایجاد تفکر انتقادی عامل فرهنگ است. فرهنگ‌هایی که در آنها عنصر عقلانیت، خردمحوری، بررسی علمی و منطقی، روحیه نقدپذیری و حقیقت‌جویی بر خرافه‌پرستی و مطالعه سطحی و شتابزده چیرگی داشته باشد، مستعد شکوفایی تفکر انتقادی و منطقی هستند. از نظر جامعه‌شناسان سیاسی و فرهنگی، به‌دلیل پیشینه وجود حکومت‌های استبدادی در دوره‌های تاریخی گذشته دور در کشور ما، ظهور و تکوین فرهنگ خردمحور و عقلانی با موانع بسیار روبه‌رو بوده است (گل‌بلی و شاهین، ۱۳۹۵).

سازند» (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱، ص ۱۸). از طرف دیگر، اهمیت اصل مرجعیت معلم در پیشبرد اهداف برنامه‌های درسی و تربیتی به‌حدی است که در اتحادیه اروپا، بیش از ۶۰ درصد هزینه عمومی آموزش، صرف معلمان می‌شود. هرگونه تلاش سیاسی برای بهبود نتایج آموزش یا کارایی آموزش و پرورش مطمئناً نگاهی دقیق به نقش آنها خواهد داشت و به‌دنبال راه‌هایی برای کمک به پیشرفت معلمان در حرفه خود هستند (رهو، ۲۰۱۹). در تحقیقی که اصغری و همکارانش (۱۳۹۵) با عنوان «نقش فریضه امر به معروف و نهی از منکر در تربیت جامعه اسلامی» انجام دادند؛ دریافتند که امر به معروف و نهی از منکر از مهم‌ترین واجبات دینی بوده و تأکید اسلام بر اهمیت این فریضه، بسیار زیاد است.

ب) مهارت‌های تفکر انتقادی

همچنین در سوره «حج» آمده است: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّبِينٍ» (حج: ۸)؛ گروهی از مردم بدون هیچ دانشی و هیچ هدایت و کتاب روشنی‌بخشی، درباره خدا مجادله می‌کنند. این آیه یکی از کلیدی‌ترین آیات در خصوص اهمیت و توجه به تفکر انتقادی و مذمت فقدان این ویژگی در عقل و اندیشه بشری است. در این آیه، رفتار گروهی که بدون هیچ‌گونه دانش و هدایتی به مجادله در موضوع خداوند می‌پردازند، تقبیح می‌شود؛ یعنی نکوهش مردمی که علم و ابزار شناخت علمی را ندارند. روشن است مردمی که در مهم‌ترین امر خود چنین می‌کنند، در سایر موارد چه خواهند کرد! و به چه نتیجه‌ای خواهند رسید. تفکر انتقادی، تلاش برای ارزش‌یابی منطقی و قابل اطمینان است و منظور از کلمه انتقادی در اینجا، نگاه تیزبینانه است و نگاه گله‌مندانه و شکایت‌آمیز نیست. بالا رفتن از نردبان گفتمان و سنجش‌هاست و تمکین کردن در برابر بهترین آنهاست، تا ببینیم به‌طور منطقی چه چیزی را می‌توانیم باور کنیم و چه چیزی را نمی‌توانیم بپذیریم. در واقع، شنیدن سخن‌ها و پذیرفتن بهترین آنهاست و اینکه هیچ حقیقتی بجز تعالیم وحی کامل نیست» (ر.ک: توانایی، ۱۳۹۵). «و ما پیامبران مأموریم که با مردم به اندازه عقلشان سخن بگوییم» (کلینی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۳)؛ «جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (نحل: ۱۲۵)؛ با بهترین طریق مناظره و بحث کن. قرآن، ضمن توجه به مراتب عقل و اندیشه و درک و فهم بین انسان‌ها به لوازم آن، یعنی داشتن تفکر انتقادی رسمیت می‌بخشد. اندیشه‌ها در جامعه به سامان نمی‌رسند و رشد نمی‌کنند، مگر

آنها مشتق شده است. اگرچه تفکر انتقادی در آن زمان چندان رایج و متداول نبود؛ آموزش فنون مختلف بحث و مناظره، قیاس منطقی، استدلال گزاره‌ای و سایر کارهای منطقی برای تربیت فارغ‌التحصیلانی با استعدادهای فکری قوی که مناسب با حرفه‌های انتخابی و موفقیت اجتماعی آنها باشد، آشکارا ضرورت تشخیص داده می‌شد. اما امروزه علم منطق فقط رشته‌ای از رشته‌های تخصصی به حساب می‌آید (چت مایرز، ۱۳۹۴، ص ۹). از طرفی، حساب امر به معروف و نهی از منکر از حساب نماز، روزه و حج جداست؛ زیرا آنها ضرری به منافع و هوس‌های دیگران نمی‌زنند و لذا کسی با آنها مخالفتی ندارد. اما نهی از منکر، مخالفت با انحرافات و هوس‌های مردم است و قهراً گروهی در مقابل آن، مقاومت می‌کنند.

امر به معروف زمانی مؤثر است که آمران به معروف و ناهیان از منکر، از خلق و خوی عالی، اطلاعات کافی، آموزش‌های لازم برخوردار باشند. شناخت معروف و منکر کار هرکس نیست و قدرت برخورد و تماس با افراد مختلف نیز روان‌شناسی تبلیغاتی نیاز دارد (قرائتی، ۱۳۷۹، ص ۲۶). در اهمیت امر به معروف همین بس که علما به دلیل ارتباط قلبی انسان با آن (یعنی تنفر قلبی از منکر)، آن را در اصول دین؛ و به دلیل برخوردهای عملی، و اینکه یکی از واجبات است، آن را در ردیف فروع دین مطرح کرده‌اند. شهید ثانی می‌فرماید: آیات و روایات امر به معروف و نهی از منکر آن قدر زیاد است که کمر را می‌شکند (قرائتی، ۱۳۷۹، ص ۹). بنابراین ادراک راه‌های پرورش تفکر انتقادی (استنباط، شناسایی مفروضات، استنتاج، تعبیر و تفسیر و ارزشیابی استدلال‌های منطقی و...) در دانش‌آموزان و حتی سایر افراد، به‌ویژه نهادهای و افراد مسئول می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد تعامل و کاهش تنش‌ها را در جامعه فراهم کند؛ تا بدین طریق بتوان به تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران کمک کرد تا دانش‌آموزان، این آینده‌سازان جامعه که به سلاح نرم تفکر انتقادی مجهز می‌شوند، در برقراری ارتباط در نهی از منکر و حتی امر به معروف به حضوری، مجازی، رسانه‌ای و... حتی بعد از فراغت از تحصیل بهره بگیرند. همچنین دانش‌آموزان به خانواده‌ها، نزدیکان و آشنایان خویش نیز بتوانند در برقراری ارتباط مناسب در امر به معروف و نهی از منکر مؤثر و مفید واقع شوند.

ج) اهمیت و ضرورت امر به معروف و نهی از منکر
احادیث و روایات فراوانی از سوی پیامبران و ائمه معصومین و علما و بزرگان اسلام درباره ضرورت و اهمیت امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد که برخی عبارتند از: رسول خدا ﷺ فرمود: «جبرئیل آمد و گفت که اسلام ۱۰ بخش دارد و بخش هفتم آن امر به معروف و نهی از منکر است» (قرائتی، ۱۳۷۹، ص ۲۲). امیرمؤمنان علیؑ می‌فرماید: امر به معروف و نهی از منکر برای عموم مردم یک مصلحت است. انگیزه آنان را نسبت به کار خیر زیاد می‌کند و نهی از منکر برای افراد نابخرد که گرایش به انحراف در آنان زیاد است، وسیله کنترل قوی است (نهج البلاغه، ۱۳۷۹، کلمات قصار، شماره ۲۵۲). امام حسینؑ فرمود: من بنا دارم امر به معروف و نهی از منکر کنم؛ می‌خواهم دین جدم را اصلاح کنم (قرائتی، ۱۳۷۹، ص ۱۸). امام محمدباقرؑ فرمود: امر به معروف و نهی از منکر راه پیامبران است و شیوه نیکوکاران؛ فریضه بزرگی است که دیگر فرایض به واسطه آن برپا می‌شود و راه‌ها امن می‌گردد و درآمدها حلال می‌شود و حقوق و اموال به زور گرفته شده به صاحبانش برمی‌گردد و زمین آبادان می‌شود و از دشمنان انتقام گرفته می‌شود و کارها سامان می‌پذیرد (پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه). امام صادقؑ فرمود: کسی که بتواند جلوی مفسد را بگیرد، ولی نگیرد، دوست دارد که خداوند متعال معصیت شود؛ چنین کسی اعلام دشمنی با خدا کرده است (قرائتی، ۱۳۷۹، ص ۲۱).

د) اهمیت و ضرورت مهارت‌های تفکر انتقادی
یادگیری مهارت‌های تفکر انتقادی جزء جدایی‌ناپذیر هر نظام آموزشی را می‌توان در زمره اهداف اساسی تعلیم و تربیت در سطح جهانی دانست. اتخاذ روش‌هایی که انگیزه و علاقه دانش‌آموزان را تقویت کرده و با ایجاد چالش در فرآیندهای فکری، منفعل و محتاط بودن را به تبادل نظر و تفکر فعال تغییر دهد، امری ضروری است؛ زیرا در اغلب مدارس، فقط بر مهارت‌های خواندن، نوشتن و حساب کردن تأکید می‌شود؛ درحالی‌که این مهارت‌ها ذاتاً دارای ارزش نیستند (گلبعلی و شاهین، ۱۳۹۵). گفتنی است در فرهنگ غرب از دیر باز تفکر انتقادی را با منطق یکی می‌دانستند. علم منطق بخش مهمی از مدل‌های کلاسیک را تشکیل می‌داد که تعلیم و تربیت غربی از

۲. روش پژوهش

روش تحقیق از نوع کاربردی کمی، به صورت آزمایشی اجرا شد.

۲-۱. جامعه آماری

کلیه دانش‌آموزان پسر و دختر دوره دوم دبیرستان در گیلان، شامل ۶۰۲۰۰ نفر (۳۲۷۰۰ دختر و ۲۷۵۰۰ پسر) که ۱۰۴۰۰ نفر آنها در شاخه فنی و حرفه‌ای (۳۳۰۰ دختر و ۷۱۰۰ پسر) و ۴۹۸۰۰ در شاخه نظری (۲۹۴۰۰ دختر و ۲۰۴۰۰ پسر) بود.

چون طرح به صورت آزمایشی بود و باید پیش‌آزمون و پس‌آزمون اخذ می‌شد؛ برای اینکه پژوهش با افت نمونه مواجه نشود، شهرستان‌هایی که دارای متوسطه نظری و فنی و حرفه‌ای بودند و حداقل ۸ مدرسه دخترانه و ۸ مدرسه پسرانه با تراکم کلاس بالای ۲۵ نفر داشتند، برای طرح انتخاب شدند. که تالش ۲۳ مدرسه، ناحیه یک ۱۳ مدرسه و رودسر ۸ مدرسه، واجد این شرایط بودند.

۲-۲. نمونه آماری

به حکم قرعه، شهرستان‌های رودسر، ناحیه یک رشت و تالش به‌عنوان شهرستان‌های نمونه برای اجرای طرح انتخاب شدند. نمونه آماری شامل ۲۴۰ نفر (۱۲۰ نفر دختر و ۱۲۰ نفر پسر) از دانش‌آموزان دوره‌های دوم متوسطه (دهم دبیرستان) بود. به عبارتی، ۳ کلاس حداقل ۲۵ نفره دخترانه، به طوری که از هر خوشه شش و غرب و مرکز گیلان یک کلاس انتخاب شدند و ۳ کلاس پسرانه نیز به طریق فوق، جمعاً ۶ کلاس به‌عنوان آزمون یا تیمار با فراوانی ۱۲۰ نفر، و ۶ کلاس هم به‌عنوان گروه کنترل از دانش‌آموزان سال اول متوسطه به تصادف انتخاب شدند. جدول (۱) فراوانی دانش‌آموزان شرکت‌کننده در اجرای طرح اعم از پیش‌آزمون و پس‌آزمون به تفکیک شهرستان را نشان می‌دهد.

جدول ۱: دانش‌آموزان شرکت‌کننده در اجرای طرح،

اعم از پیش‌آزمون و پس‌آزمون شهرستان رودسر

شهرستان		رودسر (دختران)				رودسر (پسران)			
مدرسه	رضازاده (تیمار)	توحید (کنترل)		شهید انصاری (تیمار)		شهید بهشتی			
حاضرین	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
اشتراک حضور در دو آزمون	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰

جدول ۲: دانش‌آموزان شرکت‌کننده در اجرای طرح،

اعم از پیش‌آزمون و پس‌آزمون ناحیه یک رشت

شهرستان		رشت (دختران)				رشت (پسران)	
مدرسه	کوثر (۱) (تیمار)	کوثر (۲) (کنترل)		ابوریحان (الف) (تیمار)		ابوریحان (ب) (کنترل)	
حاضرین	۳۱	۳۰	۲۳	۲۵	۲۶	۲۶	۲۶
اشتراک حضور در دو آزمون	۲۹		۲۳		۲۶		۲۶

جدول ۳: دانش‌آموزان شرکت‌کننده در اجرای طرح

در پیش‌آزمون و پس‌آزمون شهرستان رودسر شهرستان تالش

شهرستان		تالش (دختران)				تالش (پسران)	
مدرسه	خدیجه کبری (تیمار)	آزادی (کنترل)		شهید مدرس (تیمار)		خاتم الانبیاء (کنترل)	
حاضرین	۲۴	۲۳	۲۲	۲۴	۲۲	۲۲	۲۷
اشتراک حضور در دو آزمون	۲۳		۲۲		۲۲		۲۷

۲-۳. ابزار تحقیق

ابزار آزمون مرحله نخست (پیش‌آزمون)، پرسش‌نامه استاندارد کالیفرنیا یا گلیرز - واتسون، مشتمل بر ۳۲ پرسش بود که از ۷۴۴ نفر پیش‌آزمون به عمل آمد.

ابزار آزمون مرحله دوم (پس‌آزمون) شامل ۳۲ پرسش بود. محتوای پرسش‌نامه امر به معروف و نهی از منکر (شماره ۲)، با معیار و ضوابط اسلامی با استعانت از سند تحول، با نظر کارگروهی مرکب از: خبرگان، متخصصان و... و تأیید مرکز تولید مفاهیم تهیه شد. افراد عبارتند از: روان‌شناس ۱ نفر، جامعه‌شناس ۱ نفر، علوم تربیتی ۱ نفر، کارشناس مذهبی ۲ نفر، گروه تحقیق و معاون پرورشی و نماینده ستاد امر به معروف استان بودند. این پرسش‌نامه به صورت دو ارزیابی بود.

۲-۴. پایایی و روایی

مرحله اول (پیش‌آزمون)

برای برآورد پایایی پرسش‌نامه از روش آلفای کرانباخ استفاده شده است. براین اساس مقدار آلفا با لحاظ کردن تعداد ۲۰ پرسش‌نامه برای پرسش‌نامه تفکر انتقادی، برابر ۰/۹۳۲، به دست آمده است (کیانپور، ۱۳۹۱). همچنین همبستگی بین پاسخ‌ها در دو دوره زمانی ۰/۷۳ بود که سطح قابل قبولی از ثبات اندازه‌گیری را در طول زمان منعکس می‌کن (واتسون و گلپزر، ۱۹۸۰). در تحقیق کیانپور نظرات افراد متخصص در زمینه مورد مطالعه در طراحی پرسش‌نامه اعمال شده و اصلاحات لازم به عمل آمده و بدین ترتیب اطمینان حاصل گردید که پرسش‌نامه همان خصیصه موردنظر محقق را می‌سنجد (کیانپور، ۱۳۹۱).

مرحله دوم (پس‌آزمون)

پایایی پرسش‌نامه (۲) پس‌آزمون به لحاظ دو ارزشی بودن با استفاده از فرمول KR-21 عدد ۰/۷۶۵ برای ۲۹ نفر محاسبه شد که خطی و قابل قبول است.

۲-۵. روش گردآوری داده‌ها

الف) ابتدا از همه ۱۲ گروه (۶ گروه آزمایش یا تیمار یا آزمونه) و (۶ گروه کنترل، یا شاهد) که ۷۴۴ نفر بودند، پیش‌آزمون با محتوای مهارت تفکر انتقادی (واتسون و گلپزر، ۱۹۸۰) به عمل آمد. نمرات به صورت محرمانه در اختیار کارفرما قرار گرفت.

ب) به گروه آزمایش طی ۳ جلسه مجموعاً ۵ ساعت به صورت نظری و عملی مهارت‌های تفکر انتقادی آموزش داده شد. به لحاظ نتیجه‌گیری بدون تورش (به مربیان، یا دانش‌آموزان و مسئولان شهرستان درباره محتوای پس‌آزمون یعنی پرسش‌نامه امر به معروف و نهی از منکر اطلاع‌رسانی نشد).

ج) یک هفته بعد از آموزش، از پرسش‌نامه امر به معروف و نهی از منکر شماره (۲) آزمون به عمل آمد.

د) از مربیان مناطق مشمول طرح برای آموزش دانش‌آموزان با استفاده از نوشتار و سرفصل‌های واحد باهماهنگی استفاده شد.

هـ) در پایان پیش‌آزمون و اجرای پس‌آزمون، کمترین اشتراک شرکت‌کننده در هر دو آزمون، عدد ۲۲ حاصل شد. بنابراین سایر دانش‌آموزان از لیست حذف شدند.

۳. یافته‌ها (پاسخ به سؤال‌ها)

سؤال اول؛ میزان آشنایی مبدأ پیام به مهارت‌های تفکر انتقادی، قبل از فراگیری مهارت (پیش‌آزمون) چه اندازه است؟ (به تفکیک جنسیت)

دختران

جدول ۴: درصد میزان آشنایی دختران به مهارت‌های

تفکر انتقادی در پیش‌آزمون

تحلیل کل دختران (رودسر، رشت و تالش) گروه‌های کنترل (پیش‌آزمون)					
شهرستان	جنسیت	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	دبیرستان
رودسر	دختران	۲۲	۳۹	۱۰.۳۷	توحید
رشت	دختران	۲۲	۴۶.۷۵	۶.۷۸	کوثر (بنفشه)
تالش	دختران	۲۲	۳۸.۷۵	۷.۸۴	آزادی
جمع کل	دختران	۶۶	۴۱.۵	۹.۱۲	-

جدول (۴) بیانگر آن است که از بین گروه‌های کنترل، سه شهر، براساس نمرات پیش‌آزمون میزان آشنایی مهارت‌های تفکر انتقادی دختران رشت بالاتر از نمرات تالش و رودسر است. میانگین کل نمرات میزان آشنایی دختران در سه شهر ۴۱.۵ درصد و انحراف معیار ۹.۱۲ است.

جدول ۵: درصد میزان آشنایی دختران به مهارت‌های

تفکر انتقادی در پیش‌آزمون گروه تیمار

تحلیل کل دختران (رودسر، رشت و تالش) گروه‌های آزمایش (پیش‌آزمون)					
شهرستان	جنسیت	فراوانی	میانگین	انحراف معیار	دبیرستان
رودسر	دختران	۲۲	۳۷.۳۴	۱۰.۶۵	رضازاده
رشت	دختران	۲۲	۴۸.۴۳	۷.۵۶	کوثر (رز)
تالش	دختران	۲۲	۳۷.۹	۱۰.۰۶	خدیدجه کبری
جمع کل	دختران	۶۶	۴۱.۲۱	۹.۴۲	-

جدول (۵) بیانگر آن است که از بین گروه‌های آزمایش سه شهر، براساس نمرات پیش‌آزمون میزان آشنایی مهارت‌های تفکر انتقادی دختران رشت بالاتر از نمرات تالش و رودسر است. میانگین کل نمرات دختران در سه شهر ۴۱.۲۱ است. میانگین کل میزان آشنایی به تفکر انتقادی دختران در سه شهر ۴۱.۲۱ با انحراف ۹.۴۲ است.

جدول ۸: جزئیات پیش‌آزمون و پس‌آزمون

طبقه پسران را نشان می‌دهد				جنسیت	شهرستان	شاخص‌ها
پس‌آزمون		پیش‌آزمون				
گروه	گروه	گروه	گروه	فرآوانی		
آزمایش	کنترل	آزمایش	کنترل			
میانگین	میانگین	میانگین	میانگین			
۷۲.۷	۷۴.۵۳	۴۴.۵۳	۴۵.۶	۲۲	پسران	رودسر
۸۰.۱۳	۷۶.۹۶	۵۰.۷۳	۴۳.۱۶	۲۲	پسران	رشت
۷۴.۲۳	۷۵.۱۳	۴۲.۱	۴۳.۶۳	۲۲	پسران	تالش
۷۵.۷	۷۵.۵۳	۴۵.۸	۴۴.۱۳	۶۶	پسران	جمع کل

جدول (۸) بیانگر آن است که از بین گروه‌های آزمایش (آزمونه) سه شهر، نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون پسران رشت بالاتر از نمرات رودسر و تالش است. میانگین کل نمرات پسران در گروه آزمونه به ترتیب ۴۵.۸ و ۷۵.۷ است.

پاسخ سؤال (۳): بین دو گروه دختران و پسران آموزش دیده مهارت‌های تفکر انتقادی تفاوت وجود دارد.

جدول ۹: جزئیات مقایسه گروه دختران و پسران

در آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی					
p	df	t	انحراف استاندارد	میانگین	مقایسه
۰.۰۳۴	۲۶۲	۲.۱۳۵	۴.۳۶۲	۲۱.۶۳۶۴	دختران
۰			۳.۷۴۳	۲۲.۷۰۴۵	پسران

در جدول (۹) با عنایت به فاصله‌ای بودن داده‌ها، استفاده از آزمون پارامتریک t مستقل مقایسه صورت گرفت. چون t به دست آمده با درجه آزادی ۲۶۲ عدد ۲.۱۳۵ است و از t جدول با سطح اطمینان ۵٪ از (۱.۹۶) با $p=0.034$ بزرگتر است فرض صفر رد می‌شود. لذا بین فراگیری مهارت‌های تفکر انتقادی دو گروه دختران و پسران آموزش دیده تفاوت معناداری وجود دارد.

پاسخ سؤال (۴): میزان اثربخشی دانش‌آموزانی که دوره تفکر انتقادی را دیده‌اند و دانش‌آموزانی است که این دوره را ندیده‌اند تفاوت وجود دارد.

پاسخ سؤال (۲) میزان آشنایی مقصد پیام بعد از فراگیری مهارت‌های تفکر انتقادی، (پس‌آزمون) چه اندازه است؟

جدول ۶: درصد میزان آشنایی دختران به مهارت‌های تفکر انتقادی در پس‌آزمون گروه تیمار

تحلیل کل دختران (رودسر، رشت و تالش) گروه‌های کنترل (پس‌آزمون)					
شهرستان	جنسیت	فرآوانی	میانگین	انحراف معیار	دبیرستان
رودسر	دختران	۲۲	۶۹.۵۹	۱۲.۱۸	توحید
رشت	دختران	۲۲	۷۰.۴۳	۱۱.۲۵	کوثر (بنفشه)
تالش	دختران	۲۲	۷۳	۱۲.۹	آزادی
جمع کل	دختران	۶۶	۷۱	۱۲.۱۱	—

جدول (۶) بیانگر آن است که از بین گروه‌های کنترل در پس‌آزمون سه شهر، براساس نمرات پس‌آزمون میزان آشنایی مهارت‌های تفکر انتقادی دختران تالش بالاتر از نمرات رشت و رودسر است. میانگین کل میزان آشنایی به تفکر انتقادی دختران در سه شهر ۷۱ با انحراف ۱۲.۱۱ است.

جدول ۷: درصد میزان آشنایی دختران به مهارت‌های تفکر انتقادی در پس‌آزمون گروه کنترل

تحلیل کل دختران (رودسر، رشت و تالش) گروه‌های آزمایش (پس‌آزمون)					
شهرستان	جنسیت	فرآوانی	میانگین	انحراف معیار	دبیرستان
رودسر	دختران	۲۲	۷۶.۸۴	۹.۳۷	رضازاده
رشت	دختران	۲۲	۸۰.۶۲	۷.۴۳	کوثر (رز)
تالش	دختران	۲۲	۷۳.۱۵	۸.۴۳	خدیجه کبری
جمع کل	—	۶۶	۷۶.۸	۸.۴۱	—

بیانگر آن است که از بین گروه‌های آزمایش (آزمونه) در گروه آزمایش سه شهر، براساس نمرات پس‌آزمون میزان آشنایی مهارت‌های تفکر انتقادی دختران رشت بالاتر از نمرات رودسر و تالش است. میانگین کل میزان آشنایی به تفکر انتقادی دختران در سه شهر ۷۶.۸۷ با انحراف ۸.۴۱ است.

جدول ۱۰: جزئیات پیش‌آزمون و پس‌آزمون گروه آزمایش

گروه آزمایش	میانگین	انحراف استاندارد	t	df	P
پیش‌آزمون	۱۳.۴۱۶۷	۳.۴۰۹	۱۶.۱۴۸	۱۳۱	۰/۰۰
پس‌آزمون	۲۱.۶۳۶۴	۴.۲۶۲			

در جدول (۱۰) مقدار t وابسته به دست‌آمده معادل ۱۶.۱۴ با درجه آزادی (df) در سطح ۵٪ از t جدول (۱.۹۶) بزرگتر است لذا، معنادار است ($p = 0/00$) بنابراین بین میزان آگاهی دانش‌آموزان در پیش‌آزمون و پس‌آزمون در گروه تیمار (آزمایش) تفاوت معنادار وجود دارد و اندازه اثر برابر ۷۱٪ است (ر.ک: هدریک، ۱۳۷۸).

جدول ۱۱: جزئیات پیش‌آزمون و پس‌آزمون گروه کنترل

گروه کنترل	میانگین	انحراف استاندارد	t	df	p
پیش‌آزمون	۱۳.۲۶۵۲	۳.۰۸۸۶۶	۲۱.۲۵۵	۱۳۱	۰/۰۰
پس‌آزمون	۲۲.۷۰۴۵	۳.۷۴۳۱۶			

در جدول (۱۱) مقدار t وابسته به دست‌آمده، معادل ۲۲.۷ و درجه آزادی (df) در سطح ۵٪ از t جدول (۱.۹۶) بزرگتر است؛ پس معنادار است ($p = 0/00$) بنابراین بین میزان آگاهی دانش‌آموزان در پیش‌آزمون و پس‌آزمون در گروه کنترل تفاوت معنادار وجود دارد، و اندازه اثر برابر ۵۴٪ است.

چون هر دو گروه کنترل و آزمایش بین پیش‌آزمون و پس‌آزمون تفاوت معنادار است، از طرفی، اندازه اثر گروه آزمایش بزرگتر است؛ نتیجه می‌گیریم که آموزش تفکر مهارت‌های انتقادی برای بالا بردن توان تبیین دانش‌آموزان در امر به معروف تأثیر دارد.

نتیجه‌گیری

پژوهش با هدف تعیین اثربخشی مهارت‌های تفکر انتقادی در تبیین امر به معروف و نهی از منکر در دانش‌آموزان دختر و پسر دوره دوم متوسطه (کلاس دهم) گیلان با نمونه آماری ۱۲ کلاس با روش تحقیق آزمایشی در سه خوشه جغرافیایی گیلان انجام شد. پیش‌آزمون با ابزار پرسش‌نامه تفکر انتقادی گلیزر - واتسون انجام صورت گرفت. بعد از آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی به گروه‌های آزمایش، بعد از دیدگاه‌های پژوهشگران و صاحب‌نظران، و اجرا و

تحلیل داده‌ها، یافته‌ها نشان داد که میانگین نمرات گروه تیمار دختران از گروه کنترل بیشتر است، و میانگین نمرات پسران از میانگین گروه کنترل هم‌افزون است. همچنین بین میانگین‌های درصد فراگیری مهارت‌های تفکر انتقادی گروه‌های دختران و پسران (رشت، رودسر و تالش) تفاوت معناداری وجود دارد که با تحقیق سرگزی و همکاران (۱۳۹۴) همسو نیست. نتایج نشان داد که آموزش تفکر مهارت‌های انتقادی برای گروه آزمایش، دارای اثربخشی بیشتری است. بنابراین آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی برای بالا بردن توان تبیین دانش‌آموزان در امر به معروف مؤثر است. نتایج این تحقیق با تحقیق زارعی (۱۳۹۸) که نتیجه گرفت: آموزش امر به معروف و نهی از منکر بر هم‌دلی و سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان اثر معنادار دارد، هم جهت است.

پیشنهاد می‌شود که پژوهش دیگری در همین راستا صورت گیرد تا به شرط هم‌جهت بودن نتایج تصمیم‌سازان بتوانند آموزش‌هایی نظیر چنین مهارتی را در دستور کار قرار دهند. و امکان اجرایی شدن آن، امران به معروف و ناهیان از منکر با مهارت‌های بیشتری به‌وظایف خویش عمل کنند. همچنین در سطوح افسار تأثیرگذار مثل معلمان و کارمندان و دانشجویان نیز اجرایی شود.

تفکر انتقادی و راهبردهای تفکر در دانشجویان سال چهارم پرستاری

تبریز، رساله دکتری پرستاری، تبریز، دانشگاه علوم پزشکی تبریز.

معین، محمد، ۱۳۸۸، *فرهنگ فارسی معین*، تهران، امیرکبیر.

مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، ۱۳۷۱، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

موسوی خمینی، روح‌الله، ۱۳۸۹، *صحیفه امام*، چ پنجم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

مؤمنی فرد النگه، مریم، ۱۳۸۶، *بررسی روش‌های آموزش فلسفه به کودکان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

هاشمیان، فریده، ۱۳۸۱، «سازماندهی کالس درس و مدل آموزش تفکر انتقادی»، *علوم انسانی دانشگاه اسلامی واحد مشهد*، ش ۱.

هدریک، بیک من و رگ، ۱۳۷۸، *تحقیق کاربردی*، ترجمه سیدمحمد اعرابی و داود ایزدی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

Facione, P.A. and Facione, N.C., 1995, "The disposition toward critical thinkin", *The Journal of General Education*, N. 44, p. 25-50.
Rauh, C., 2019, "EU politicization and policy initiatives of the European Commission: The case of consumer policy", *Journal of European Public Policy*, N. 26(3), p. 344-365.

hawzah.net.
makarem.ir

منابع

نهج البلاغه، ۱۳۷۹، ترجمه محمد دشتی، قم، امیرالمؤمنین.

اصغری، علی و همکاران، ۱۳۹۵، «نقش فریضه امر به معروف و نهی از منکر در تربیت جامعه اسلامی»، در: *سومین کنگره علمی پژوهشی سراسری توسعه و ترویج علوم تربیتی و روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم فرهنگی اجتماعی ایران*، تهران، انجمن علمی توسعه و ترویج علوم و فنون بنیادین.

برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱، تهران، آموزش و پرورش.

توانایی، محمدحسین، ۱۳۹۵، *مهارت‌های زندگی*، تهران، افراز.

خوشنامی، حمید و همکاران، ۱۳۹۰، «بررسی مهارت‌های تفکر انتقادی در دانشجویان رشته‌های توانبخشی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی»، *مطالعات جامعه‌شناسی*، ش ۱۴، ص ۷۷-۹۰.

زارعی، عباس، ۱۳۹۸، «بررسی اثربخشی امر به معروف و نهی از منکر بر همدلی و سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان متوسطه دوم شهرستان میناب»، در: *کنفرانس ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روان‌شناسی و مشاوره با رویکرد دستاوردهای نوین در علوم تربیتی و رفتاری از نگاه معلم*، میناب، دانشگاه هرمزگان.

سرگزی، حسینعلی و همکاران، ۱۳۹۴، «بررسی مهارت‌های تفکر انتقادی؛ مطالعه موردی: دانش‌آموزان سال چهارم دبیرستان شهر گرگان»، در: *کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، روان‌شناسی و علوم اجتماعی*، تهران، مرکز همایش‌های بین‌المللی صدا و سیما.

فتی، الدن، ۱۳۸۵، *آموزش مهارت‌های زندگی*، کتاب راهنمای مدرسان، ترجمه فرشته موتالی و دیگران، تهران، دانژه.

قرائتی، محسن، ۱۳۷۹، *امر به معروف و نهی از منکر*، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

قریب، میترا، ۱۳۸۵، *بررسی ارتباط بین مهارت تفکر انتقادی و گرایش به تفکر انتقادی در دانشجویان سال آخر کارشناسی ارشد دانشگاه علوم پزشکی ایران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد آموزش پزشکی، تهران، دانشگاه علوم پزشکی ایران.

کلینی، محمدبن یعقوب، بی‌تا، *اصول کافی*، ترجمه سیدجواد مصطفوی، تهران، علمیه اسلامی.

کیان‌پور، بهروز، ۱۳۹۱، *بررسی رابطه بین هوش چندگانه و تفکر انتقادی مدیران دانشگاه‌های آزاد اسلامی استان اردبیل*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اردبیل، دانشگاه اردبیل.

گلبعلی، مرضیه و سکینه شاهین، ۱۳۹۵، «ضرورت و راه‌های پرورش تفکر انتقادی در دانش‌آموزان»، در: *صدای معلم (پایگاه خبری - تحلیلی معلمان ایران)*، sedayemoallem.ir.

مایرز، چت، ۱۳۹۴، *آموزش تفکر انتقادی*، ترجمه خدایار ایبلی، تهران، سمت.

مسلمی، زهرا و همکاران، ۱۳۹۵، «بررسی رابطه مهارت‌های تفکر انتقادی با سلامت روان و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی قم»، *توسعه آموزش در علوم پزشکی*، ش ۲۳، ص ۹۰-۱۰۱.

معطری، مرضیه، ۱۳۸۱، *تأثیر بازنه‌اندیشی بر سبک‌های شناختی، مهارت‌های*